

ONA TILI O‘QITISH METODIKASINING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI, RIVOJLANISHI

Andijon viloyati Ulug‘nor tumani 3-umumiy o‘rta ta‘lim maktab

ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Sultonova Munavvarxon Vaqqosovna

Annotatsiya: Maktab ta‘limida ona tili eng asosiy va yetakchi o‘quv fanlaridan biri ekan, oliy ta‘limning bakalavr tizimida «Ona tili o‘qitish metodikasi» ham xuddi shunday mavqega ega. Ushbu maqolada ona tili o‘qitish metodikasining fan sifatida shakllanishi, rivojlanishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: nutqni to‘g‘ri tuzish, talaffuz va imlo, so‘z qudrati va nutq madaniyati, so‘z ma‘nolari, o‘qish usuli, buyuk olim, shoir.

Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni, bilimlarni o‘rganish, o‘zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bu vazifani amalga oshirishning birdan-bir yo‘li ta‘lim tizimini tinmay takomillashtirib borish orqali yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir. Uzoq tarixga ega bo‘lgan o‘zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy va g‘oyaviy to‘siqlarga qaramay, O‘rta Osiyodagi boshqa xalqlar kabi ilg‘or fikr egalari, dunyoga mashhur buyuk olim, shoir va san‘at ahllarini yetkazdi, insoniyatga ilm-fan, madaniyat va adabiyot sohasida o‘lmas yodgorliklar taqdim etdi. Abu Nasr Forobiy, Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Munis Xorazmiy kabi olim va shoirlar o‘z asarlarida o‘sha davr maktablaridagi ta‘lim - tarbiya, ilmiy va badiiy asarlarni o‘qish va o‘rganish haqida fikrlar bildirib, metodik fikrning rivojiga ta‘sir ko‘rsatdilar. Ulug‘ shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yoshlarning asar matnini ifodali o‘qish san‘atini egallashlariga diqqatni tortdi. Ulug‘ shoir o‘zining «Lisonut tayr» asarida asar mazmunini tushunib o‘qish usulini egallashga

chaqirdi. «Mahbubul qulub» asarida «Xushnavis kotib soʻzga oroyish berur va soʻzlaguvchiga osoyish yetkurur» deb chiroyli yozishning va yozma nutq malakasini egallashning barchaga «osoyish» berishini taʼkidladi. «Muhokamatul lugʻatayn» asarida talaffuz va imlo, soʻz qudrati va nutq madaniyati, soʻz maʼnolaridan toʻgʻri foydalanish, nutqni toʻgʻri tuzish kabi masalalarning ilmiy sharhini berish bilan turkiy (oʻzbek) tilni chuqur oʻzlashtirish metodikasiga ulkan hissa qoʻshdi. Inson qalbining quvonchi-yu qaygʻusini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi. Ona tiliga muhabbat, uning beqiyos boyligi va buyukligini anglash tuygʻusi ham bizning ong-u shuurimiz, yuragimizga, avvalo, Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik koʻp bahra-mand etsak, milliy maʼnaviyatimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol toptirishda shunchalik qudratli maʼrifiy qurolga ega boʻlamiz.[1] Zahiriddin Muhammad Bobur oʻz asarlarini sodda tilda yozdi va boshqalarni ham shunga chaqirdi. Oʻgʻli Xumoyunning dabdabali usulda yozilgan bir xatini tanqid qilib, «Boburnoma» asarida «Mundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti, ham senga tashvish ozroq boʻlur, ham oʻqigʻuvchigʻa»,–deb yozadi. Demak, Bobur zamondoshlarini tushunarli tilda yozishga, qiyin soʻzlar va balandparvoz soʻzlarni ishlatmaslikka daʼvat etgan. Munis Xorazmiyning «Savodi taʼlim»i nazm bilan yozilgan pedagogik asar boʻlib, chiroyli xat yozish usullari oʻrgatiladi. Asarning birinchi qismida xat mashq qilishga tayyorgarlik va bu ish uchun kerakli asboblarni toʻgʻrisida soʻz yuritiladi. Ikkinchi qismida esa xat mashqi va uning usullari haqida amaliy yoʻl bilan taʼlim beriladi. Asarda kishilik jamiyatida yozuvning katta ahamiyatga ega ekanligi qayd qilinadi. XV asrdan XIX asrning 2-yarmigacha oʻtgan davrda Oʻrta Osiyoda pedagogik, metodik fikr oʻsdi. Bu davrda oʻnga yaqin lugʻatlar va tilshunoslik asarlari (Tali Imoniyning «Badoe al–lugʻat»i (XV asr), Muhib Ali Shamluning «Lugʻati Navoiy»i (XVI asr), Mustafo binni Sodiqning «Abushqa»si (XVI asr), Fazlulloxonning «Lugʻati turkiy»i (XVIII asr), Mirza Mexdixonning «Sangloh»i (XVIII asr), Fatx Alixonning «Kitobi lugʻati atrokiya»si

(XIX asr) yuzaga keldi. Ularda tovush va harf, imlo va talaffuz, soʻz maʼnosi va tarjima kabi masalalarni oʻzlashtirishga qaratilgan metodik fikrlar mavjud. XIX asrning 2-yarmida yashab ijod etgan Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Komil Xorazmiy, Avaz Oʻtar va boshqalarning asarlarida ifodalangan ilgʻor fikrlar maʼrifatparvar pedagoglar Saidrasul Saidazizov, Ishoqxon Ibrat, Abduqodir Shakuriy, Saidahmad Siddiqiy, Ismatulla Rahmatullayev va boshqalar faoliyatida ham oʻz ifodasini topdi. Ular yangi usul– «Usuli savtiya» maktablarini tashkil etib, keng xalq ommasiga ilm-fan, madaniyat tarqatish uchun qizgʻin kurash boshladilar. XX asr boshlarida Turkistonda ijtimoiy - siyosiy, madaniy va adabiy hayotda jiddiy oʻzgarish yuz berdi–milliy uygʻonish harakati kuchaydi, yangi adabiyot yuzaga keldi. Maxmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Mirmuhsin Shermuhamedov, Choʻlpon kabi shoir va yozuvchilar oʻzbek xalqining maʼrifatli boʻlishi, milliy va ijtimoiy ongning oʻsishi, yangi tur va mazmundagi adabiyotni yaratish uchun harakat qildilar. Behbudiy «Padarkush» asarida va sayohat xotiralarida milliy, insoniy qadriyatni anglash uchun maʼrifatli boʻlish lozimligini; maʼrifat–ezgulikning, jaholat–yovuzlikning timsoli ekanini tasvirladi. Abdulla Avloniy «Maktab va guliston» darsligida adabiy asarlarni ifodali oʻqishning yakka va koʻpchilik boʻlib oʻqish, ifodali oʻqish, dialog, drama holiga keltirish turlarini koʻrsatdi. Maʼlumki, bolalarga ifodali oʻqishni oʻrgatish–oʻqish darsining asosi hisoblanadi. Ifodali oʻqishni oʻrganish matni chuqur tushunishga yordam beradi. Shunga koʻra, yangi usul maktab oʻquvchilari savod chiqarishda asarni tushunib oʻqishga va ifodali oʻqishga alohida eʼtibor berganlar. Ifodali oʻqishning muhim shakllaridan biri drama holiga keltirib oʻqishdir. Abdulla Avloniyning «Oila munozarasi» sheʼrida ota bilan ona oʻz farzandlarini oʻqitish haqida munozara qiladilar. Hamza Hakimzoda 1911-yili Qoʻqonda Hojibek guzarida yangi usul maktabi ochdi va oʻzi oʻqituvchilik qildi. U 1914–1915-yillarda boshlangʻich maktablar uchun «Yengil adabiyot», «Oʻqish kitobi», «Qiroat kitobi»ni yozdi. Eng muhimi, Hamza oʻz kitoblarini osondan murakkabga oʻtish asosida tuzdi. Boshlangʻich sinflar uchun yozgan bu kitoblarida

Hamza ifodali o‘qish, matn ustida mustaqil ishlash, sinfdan tashqari o‘qishga e’tibor berdi. Bu davrda ilg‘or fikrli ziyolilar–muallimlar Turkiston maktablarida ta’limning yangi tartibini amalga oshirish uchun kurashdilar. Natijada, ta’limda yangi turdagi «usuli savtiya» maktablari yuzaga keldi. Bu maktablarda ona tili (o‘zbek tili) asosiy o‘quv fani sifatida o‘qitildi, ta’lim jarayonida izohlash (sharhlash) usulidan foydalanildi, o‘quvchining bilimni o‘zlashtirishiga, matnni yod olishiga e’tibor berildi. Shunga ko‘ra, bu ta’lim «izohli o‘quv» ta’limi degan nomni oldi. Izohli o‘qish jarayoni qismlari o‘zining tuzilishiga ko‘ra shunday xususiyatga ega edi: kirish mashg‘ulotida o‘quvchilarga bilim tayyor holda emas, balki ma’nosi yoritilgan, sharhlangan, isbotlangan holda beriladi, bilim berishda ko‘rgazmalilikdan foydalaniladi. Ta’limda bu usulni qo‘llash o‘quvchida xotira bilan birga, kuzatish va fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi

Foydalanilgan adabiyotlar:

Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. T.: «Ma’naviyat», 2008, 47–48-b.

Berdialiyev A. Dastur loyihasida sintaksisga oid ayrim tushunchalarning berilishi va ularning talqini. «Til va adabiyot ta’limi», 1991, 9-son, 9–11-b.

3, Ibragimov X., Bobomirzayev H. Pedagogik psixologiya. Toshkent, «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2007, 407 b.

4. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent, «O‘qituvchi», 2004, 102 b.

5. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. Toshkent, «Fan va texnologiya», 2008, 130 b.

6. Кружковая работа по русскому языку (Сб.статей из опыта работы). Москва, «Просвещение», 1979.